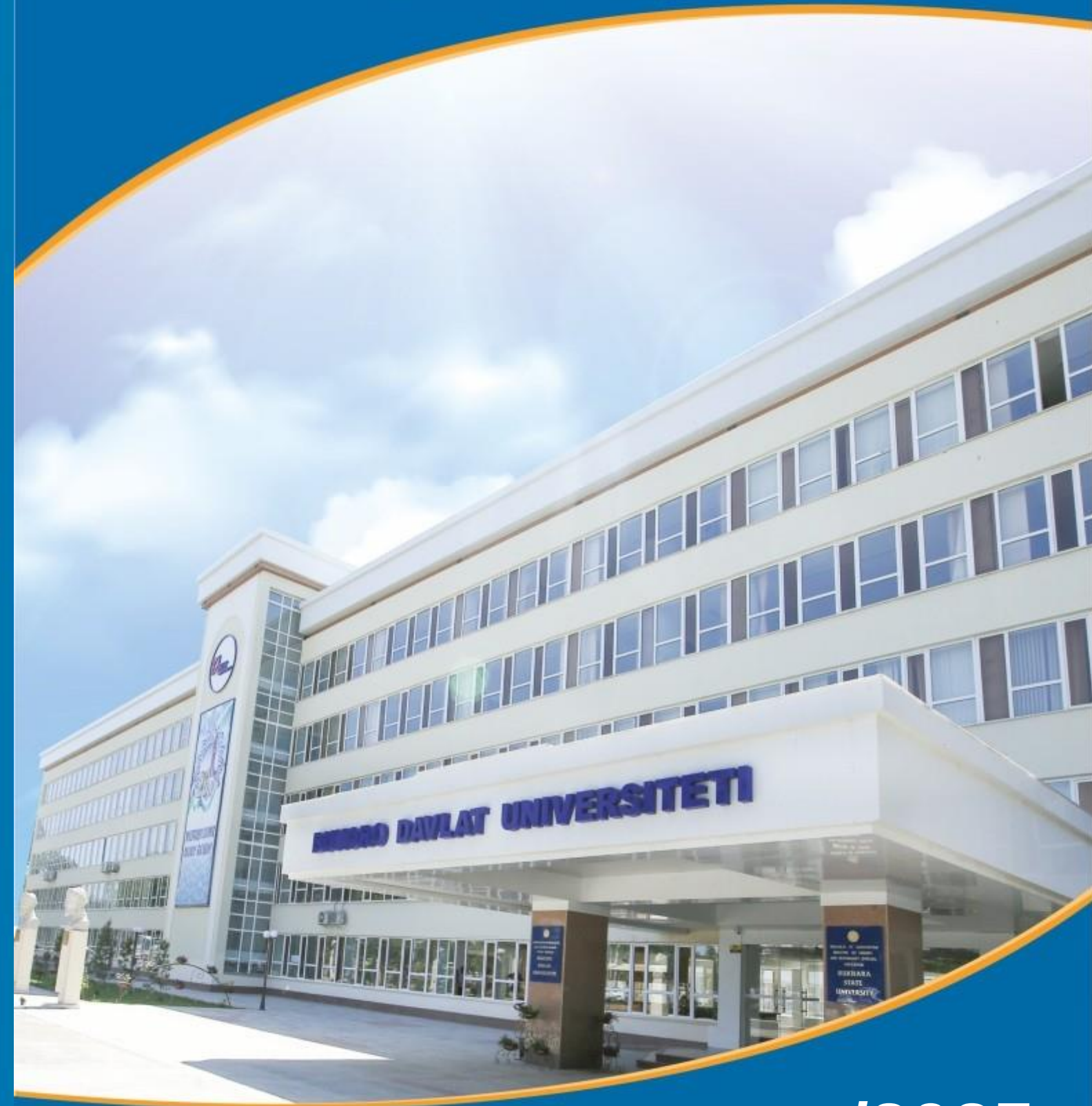

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

6/2025

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

6/2025

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2025, № 6, iyun

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023-yil 29-avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, professor

Klichev Qybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybulayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Nurmuxammedov M.X.	Bahouddin Naqshbandiy ma'naviy merosi va me'moriy ansambli	98
Халилов Ж.Н.	Бухоро амирларининг тахт маросими (Бухоро давлат музей-қўриқхонаси экспонатлари мисолида)	103
Очилдиев Ф.Б.	XIX асрнинг охири – XX аср бошларида Бухоро амирлигида божхоналар фаолияти	114
Бобожонова Ф.Х.	Бухорода 1925-1940 йилларда халқ таълими масалаларига доир амалга оширилган ишлар	120
Бобожонов Ш.У.	“Казан тулди” – вечный обряд Навруза	125
Utayeva F.X.	Buxoro zardo'zlik fabrikasi tarixi	132
Samadov G'.Z.	XIX asr oxiri XX asr boshida Turkiston o'lkasida kasalxonalar va sog'liqni saqlash ishlari holati	137
Naimov I.N.	Vatan himoyasi ajdodlarimizdan meros	141
Jo'rayev H.A.	Turkistonda milliy ta'lim – taraqqiyot o'zagi	146
Hayitov Sh.A., Ismailov G'.H.	Turkiyaning Istanbul shahridagi “o'zbeklar tekkesi” (buxoroliklar tekkesi): tarixi va hozirgi holati	150
Ibrohimov N.I.	XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida buxoro amirligi va Hindistonni bog'lovchi savdo yo'llari	154
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Ravshanov S.G'.	Turkiya mafkuraviy siyosatini rivojlanishida nodavlat notijorat tashkilotlari	159
Nurmetova F.I.	O'zbekiston Respublikasi va Janubiy Koreya munosabatlarining tarixiy tadriji borasida	163
Nuridinov D.A.	Turkiya - O'zbekiston munosabatlarida diniy-madaniy omilning o'rni va ahamiyati	168
Isanova G.T.	Ijtimoiy va siyosiy reklama davlatning axborot strategiyasini amalga oshirish vositasi sifatida	175
Bo'ronov S.M.	Ko'rfaz arab davlatlarining “tolibon” bilan bog'liq manfaatlari	180
Umarova G.B.	Ijtimoiy davlat: O'zbekiston va xorijiy tajriba	186
Jumayev Y.G'.	Ma'muriy boshqaruvda zamonaviy tartib-taomillarning amalga oshirilishi	191

БУХОРОДА 1925-1940 ЙИЛЛАРДА ХАЛҚ ТАЪЛИМИ МАСАЛАЛАРИГА ДОИР АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИШЛАР

Бобожонова Феруза Хаятовна,

Бухоро давлат университети доценти, т.ф.н.

feruzahayatovna@mail.ru

orcid: 0000-0002-3255-2286

Аннотация. Мақолада Бухорода 1925-1940 йилларда халқ таълимини ривожлантириш йўлида амалга оширилган ишлар тўғрисида маълумот берилган. Шунингдек, совет ҳокимияти йилларида амалга оширилган таълим тизимидаги ислохотлар, мактабларнинг ташкил этилиши ва унинг коммунистик мафкура сиёсати таъсирига олиншининг оқибатлари ва натижалари, таълимдаги камчиликлар манбалар асосида илмий таҳлил қилинди.

Калим сўзлар: Бухоро, коммунистик мафкура, совет мактаблари, лотин алифбоси, таълим, мактаб, муаллимлар, бошланғич мактаб, ўрта мактаб, маориф.

РАБОТЫ, ПРОВЕДЕННЫЕ В БУХАРЕ ПО НАРОДНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ В 1925-1940 ГОДАХ

Аннотация. В статье представлены сведения о деятельности, проводившейся в Бухаре в 1925-1940 годах по направлению развития народного образования. Также на основе источников были научно проанализированы реформы системы образования, проведенные в годы Советской власти, последствия и результаты организации школ и ее влияние на коммунистическую идеологическую политику, недостатки образования.

Ключевые слова: Бухара, коммунистическая идеология, советские школы, латиница, образование, школа, учителя, начальная школа, средняя школа, образование.

WORKS CARRIED OUT IN BUKHARA ON PUBLIC EDUCATION IN 1925-1940

Abstract. The article provides information about the activities carried out in Bukhara in 1925-1940 in the direction of development of public education. Also, the reforms in the educational system carried out during the years of Soviet power, the consequences and results of the organization of schools and its influence on the communist ideological policy, educational deficiencies were scientifically analyzed based on the sources.

Key words: Bukhara, communist ideology, Soviet schools, Latin alphabet, education, school, teachers, primary school, secondary school, education.

Кириш. Ўзбекистон мустақиллик бўлгандан сўнг таълим соҳасида улкан ютуқлар қўлга киритмоқда. Яқин ўтмишга назар ташлайдиган бўлсак, совет мустамлакачилиги даврида Бухоро ҳудудида санокли таълим муассасалари бўлиб, уларнинг аксарияти талаб даражасида бўлмаган. Уларда етишиб чиқган мутахассислар мамлакат аҳолисининг жуда оз қисмини ташкил этган. Совет ҳукумати ўзбек халқи учун ёд бўлган комунистик мафкура билан миллат онгини забт этишга ҳаракат қилган.

Асосий қисм. XX аср 20–30 йилларида мамлакатимиз таълим тизими мураккаб ва зиддиятли даврни бошидан кечирди. Бу даврда совет ҳокимияти “шаклан миллий, мазмунан социалистик” маданият барпо этишга киришди. Совет давлати янги типдаги мактаблар очар экан, аввало ўзига содиқ бўлган кадрларни шакллантиришга ҳаракат қилди. Миллий ғоялар четга сурилиб, ўрнига коммунистик мафкура жорий қилинди. Совет мактабларида асосий эътибор ғоявий-мафкуравий тарбияга қаратилди.

Ўзбекистонда 1925-1940 йилларда халқ таълимини ривожлантириш йўлида катта ишлар амалга оширилди, бу ўртада икки марта (1929, 1940) алифбо алмашинувини бошдан ўтказишга тўғри келди.

1929 йил 1 декабрда Ўзбекистон араб хатидан лотин алифбосига ўтди. Лотин алифбосига ўтилиши тарихига назар ташлайдиган бўлсак, XX асрда Ўзбекистон ташкил топиши билан бу ерда шакланган миллат – ўзбеклар учун ёзма тил ишлаб чиқиш муаммоси кўтарилди. Бунга қадар ўзбеклар ҳамда унинг аждодлари араб хатига асосланган форс алифбосидан фойдаланиб келган эди. Замон

Ўзгариши, тил замонавийлашиши ва бошқа омиллар туфайли алифбони қайта кўриб чиқишга эҳтиёж туғилди.

1926 йилги Боку съездида барча туркий халқлар учун ягона лотин алифбоси жорий этилиши ҳақида қарор қабул қилинди. Қарор ижросини Ўзбекистонда таъминлаш учун бир қанча алифбо лойиҳалари илгари сурилди. Улар 1929 йил май ойида Самарқандда бўлиб ўтган имло конференциясида кўриб чиқилди. Конференцияда рус туркологлари Александр Самойлович, Лев Шчерба, қримтатар тилшуноси Бакир Чўбонзода, ўзбек олимлари Садриддин Айний, Фитрат ва бошқалар қатнашди.

1928 йилда Янги алифбо марказий қўмитаси алифбо лойиҳасини таклиф этган. Муҳокамалар натижасига кўра:

- ўзбек тилини ёзувда ифода этиш учун 34 ҳарфдан иборат лотин алифбоси қабул қилинди;
- ўзбек адабий тили қипчоқ шеваларига асосланиши белгиланди;
- ёзувда сингармонизм – унлилар уйғунлиги акс этиши, барча ўзлашма сўзлар бу қонуниятга мослаб ёзилиши тасдиқланди.

Шу тариқа янги ўзбек тили пайдо бўлди. Самарқанд конференциясида 29 банддан иборат имло қоидалари ишлаб чиқилди. 1929 йил 1 декабрдан лотин ёзувига расман ўтилди. Демак, 1929 йилдан бошлаб лотин ёзувидаги ўзбек алифбосида ўқитиш амалга оширилган. Араб имлосида савод чиқаришдан кўра лотин имлосида савод чиқариш анча осон бўлган ва кўп вақтни талаб қилмаган. Ўзбекистон ССР МИҚ 1928 йилнинг августида “Янги ўзбек ёзувига ўтиш тўғрисида” қарор қабул қилди ва янги алифбога ўтишни тугаллаш муддатини 1930 йилнинг охири деб белгилади. Мазкур тадбирнинг айна шу пайтда ўтказилиши халқимизга, шу жумладан бухороликларга ҳам жуда оғир юк бўлиб тушди. Чунки бу тадбир жуда катта маблағларни талаб этар эди. Ўша давр тақозоси билан янги ўзбек алифбосини ўрганишни истамаган кишилар эса “саводсиз” деб эълон қилинган. Саводсизликни тугатиш учун ҳаммаси бўлиб икки йилу тўрт ой вақт берилди, табиийки, бундай қисқа муддатларда буни бажариб бўлмасди. Бунинг устига, ўқитувчиларнинг етишмаслиги, мактаблар учун биноларнинг деярли йўқлиги, дарсликлар ва ўқув қуролларининг йўқлиги бу вазифани белгиланган муддатларда бажариш мумкин эмаслигини кўрсатди.

Демак, 1929 йилида ўзбек жамияти араб ёзуvidан лотин ёзувига ўтган эди. Лекин бу ёзув узок турмаган ва 5 йилдан кейин кичик ўзгариш киритилган. Лотин ёзувининг биринчи ҳаётига шу тариқа 1940 йилда хотима ясалган ва шу йилдан то мустақил Ўзбекистон даврига қадар кирилл ёзуви амалда бўлган. Шу тариқа 1940-йилнинг 8-майида Ўзбекистон ССР Олий Советининг III сессиясида кириллица графикасига асосланган ўзбек алифбоси тасдиқланди. Ушбу алифбони тўлиқ жорий этишнинг сўнгги муддати 1942-йилнинг 1-январи этиб белгиланди.

Советларнинг таълимга бунчалик катта эътибор беришининг ўзига яраша сабаблари бор эди. Аҳолининг саводини чиқариш орқали совет тузумининг афзаллигини кўрсатиш, халқни коммунистик мафкура асосида тарбиялаш, тарғибот-ташвиқот ишларини мумкин қадар кенг табақаларга етказиш, кичик миллатларнинг эътиборини қозонишни мўлжаллашган эди. Шубҳасиз, бу каби тадбирлар советларнинг халқ ўртасидаги обрўини кўтариб, уларнинг ҳокимиятини мустаҳкамлар, коммунистик ақидаларнинг кучайишига хизмат қилар эди. Бухорода 1930 йилларнинг охирига келиб 82 та бошланғич, тўлиқсиз ўрта ва ўрта мактаблар фаолият кўрсатарди.

Бухорода “Миллий инқилоб” йилларида саводсизликни тугатиш йўлида кўп ишлар амалга оширилди. Жумладан, 1925 йилнинг июнь ойида Бухорода “Йўқолсин саводсизлик” жамияти ташкил этилди. 1925 йилда саводсизликни тугатиш мактабларида 55 киши, ўқитувчиларни тайёрлаш курсларида 20 киши, совет партия мактабида 10 киши ўқиган бўлса, 1926 йилда уларнинг сони деярли уч баробарига кўпайиб, буларнинг барини хотин-қизлар ташкил этган.

Бухоронинг туманлари мисолида оладиган бўлсак, 1920-1930 йилларда Пешкў туманида 1 та тўлиқсиз ўрта мактаб, Бухоро туманида 3 та тўлиқсиз ўрта мактаб ташкил этилган. Бошланғич мактабда ҳар бир ўқувчига қилинаётган ҳаражат шаҳарда 48 сўмга, қишлоқларда эса 57 сўмга тўғри келган. Ўзбекистон ССР ХКС раиси Ф.Хўжаевнинг Советларнинг 3-қурултойидаги маърузасида эътироф этилганидек, биринчи босқич мактабга кирган ҳар 100 боладан 50 нафаригина, яъни 50 фоизигина уни тугатиб чиқмоқда, қолгани эса ташлаб кетмоқда, қишлоқ жойларида эса 60 фоизи қолиб, 40 фоизи мактабни ташлаб кетмоқда, техникум (билим юрти)ларда бу рақам 35 ни ташкил этиб, 65 фоизи ўқимоқда эди.

1925-1930 йилларда Ўзбекистон мактабларининг муаллимлар билан таъминланиш даражаси қониқарсиз эди. 1926 йилда таълим тизимидаги вазият ҳақида ЎзССР ХКС Раиси Ф.Хўжаев ачиниш билан: “Областларимизда аҳолининг кўпчилиги мактабларга бориб ўқишни сира истамаётир, иккинчидан, педагог ходимлар йўқ. Мактаблар очиш мумкин-у, аммо муаллимларни топиб бўлмайди.

Учинчидан, дарсликлар йўқлиги ҳам жуда ёмон таъсир қилмоқда. Муаллимларни ҳам, дарсликларни ҳам тайёрламоқ учун бу ишга анча вақт керак. Тўртинчидан, шуниси қизиқки, мана шу халқ маорифи ишига жон-жаҳди билан кириша оладиган ходимлар шу вақтгача йўқ. Сиёсатчилар қанча десангиз топилади. Олий ўқув юртларини ва коммунистик университетларни битириб чиқаётганларнинг ҳам-маси сиёсатчи бўлиб кетмоқдалар”, деб тўғриси айтган эди.

1930-1931 йилга келиб умумтаълим мактабидан ташқари, политехник ва касб хунар мактаблари ҳам ташкил этилди. Булардан ташқари, хунарамандчилик билим юртлари, деҳқон ёшлар мактаби, турли хил ўқув курслари ташкил этилган. Масалан, 1931 йилда Бухорода 90 кишилик, Когонда 50 кишилик икки ойлик савдо ходимлари тайёрлов курслари ташкил этилган.

1930 йилларда Бухорода ишчи факультетлари ва кечки мактаблар фаолият кўрсатган. Масалан, Бухоро ипакчилик фабрика хузурида кечки мактаб бўлиб, унинг ўқувчиларининг 65 фоизини ўзбеклар ташкил этган. Шу вақтда Бухоро шаҳрининг ҳар минг нафар аҳолисига 150 нафар ўқувчи тўғри келган.

Бухоро вилоят халқ таълими учун 1941 йилда 29,4 миллион сўм, 1945 йилда 53,7 миллион сўм маблағ давлат буюджетидан ажратилган.

1930 йилларнинг бошида саводсизликни тугатиш кампанияси авж олган бир вақтда, саноат корхоналарида (шаҳарда)ги ишчи-хизматчилар ўртасида ўзбек тилини ўрганишга ҳам ҳукумат даражасида эътибор берилган. ЎзССР Ишчи-деҳқон Инспекцияси Президиумининг 1931 йил 16 январдаги қарорида шундай дейилган: “Ўзбек тилини ўрганишни тартибга солиш учун энг қатъий чораларни қўллаш, машгулотларга қатнашмаганларни ҳукуматнинг қарорига мувофиқ хизматдан бўшатишгача бўлган жавобгарликка тортишни қўллаш талаб этилади”

1932 йилда Бухоро шаҳрида ташкил этилган сиёсий ўқувда қатнашган 602 аъзо ва 801 нафар номзодлардан 257 киши саводсиз эканлиги ҳам саводсизликни тугатиш жараёнининг қандай ҳолатдалигини кўрсатиб турибди. Мактабда ўқувчи ва дарсликлар етишмаган. Бауман туман маориф бўлими Ўзнашр Бухоро бўлими билан 57 минг сўмлик шартномани тузишга қарамай октябрь ойи охирида 20 минг сўмлик нарса олди, аммо китоб, дафтар ва қаламдан дарак йўқ эди.

1936 йил 7 апрелда Бухоро округи партия ташкилотлари фаолларининг йиғилиши бўлиб, у туман ва шаҳар аҳолиси ўртасида саводсизлик ва чаласаводлик масаласини кўриб чиқди. Йиғилишда 1936 йилда саводсизлик ва чаласаводликни тугатишга қарор қилинди. 1938 йилнинг 24 июнида бўлиб ўтадиган ЎзССР Олий Советинига сайловларгача Бухоро шаҳри аҳолисини ёппасига саводли қилиш учун кенг қамровда иш олиб борилган. 1938 йил апрелида ҳам шаҳарда 4227 нафар саводсиз ва чала саводлар борлиги, шундан 1318 нафари мактабларга тортилмаганлиги ҳамда шаҳардаги ташкил этилган “Кулътштаб” ишини янада жонлантириш лозимлиги қайд этилиб, корхона, муассаса ва мактаблар раҳбарларига қатъий топшириқлар берилган. Иккинчи беш йиллик (1933-1937)нинг охири-учинчи беш йиллик (1938-1942)нинг бошларида Бухоро шаҳрининг аҳолиси қарийб саводли бўлган эди.

1930 йилларда халқ таълимининг ривожланишида бир қатор камчиликлар ва жиддий хатоликларга ҳам йўл қўйилди. ЎзССР ХКС 1930 йил 14 мартда “ЎзССР мактабгача тарбия муассасаларига юришни ташкил этиш тўғрисида”ги масалани муҳокама қилди ва қарор қабул қилди. Жойларда бу қарорни амалга ошириш учун амалий тадбирлар ишлаб чиқилди. Фақат қишлоқ мактабларида эмас, балки Бухоро шаҳридаги мактабларда ҳам ўқувчиларнинг давомати ва дарсларни ўзлаштириш даражаси қониқарсиз эди. Айниқса, қизларни мактабга жалб этиш ёмон аҳволда бўлиб, Когонда 58% қизлар мактабга тортилмаган эди. “Баъзи жойларда одамлар шу даражага бориб етдики, 7-10 яшар ўғил ва қиз болаларнинг биронтасининг аждоқларидан бири савдогар ёки дўкондор бўлиб чиққанлиги учунгина уларни биринчи босқич мактабларидан чиқариб юбормоқдалар. Биз бундай директива бермаганмиз, бундай қилиш ярамайди”-деган эди ЎзССР ХКС раиси Ф.Хўжаев.

Бухоро округи Вобкент туманида ҳаммаси бўлиб 1934-1935 ўқув йилида битта тўлиқсиз ўрта мактаб ва 159 гуруҳга эга бўлган 30 та бошланғич мактаб бўлиб, улардан 10 таси қувғин (қулоқ) қилинган бойларнинг уйига жойлашаган ва бинолар мактаб учун мос келмас эди. Ромитанда 1931-1932 йилда 17 та мактаб фаолият кўрсатган. 1934-1935 ўқув йилида туманлардаги 8 та қишлоқ Советида мактаб ёшидаги 3494 боладан 2285 нафари ёки 66 фоизигина мактабга жалб этилган. Қўрғон, Ромитан, Қалайчорбоғ, Челонгу каби қишлоқ Советларида ўқувчиларнинг давомати бор йўғи 44 фоизни ташкил этган. Бундан ҳам ёмони, айрим колхозларда ўқувчилар умуман дарсга келмаганлиги ҳолати ҳам қайд этилган. Масалан, “Военный” колхозида 1934 йилнинг 24 ноябрида битта ҳам ўқувчи дарсга келмаганлиги боис мазкур мактабда дарс бўлмаган.

Шундай фактлар ҳам қайд этилганки, айрим мактабларда ўқувчилар 3-4 йиллаб бир синфда ўқишган, синфдан-синфга кўчирилмай қайта-қайта шу синфга ўқитилаверган. Ромитан туманидаги

Ромитан қишлоқ Советига қарашли бўлган мактабларда 1934-1935 ўқув йилларидаги ўзлаштириш даражаси зўрға 43 фоизни ташкил этган.

Маориф соҳасидаги барча камчиликлар ўша даврда (1937-1938) “Халқ душманлари”нинг иши деб баҳоланган. Аслини олганда, халқ таълими тизимидаги муваффақиятсизликларнинг бош айбдорини муносабат билан хўжалик юритиш тизими бўлган. Фақатгина 1937 йилнинг ўзида республиканинг Қўқон, Самарқанд ва Бухоро шаҳарларидан 50 дан ортиқ ўқитувчи ва мактаб директорлари “Халқ душмани” сифатида “фoш” этилган, вазифасидан бўшатилиб, қатағон қилинган: 1938 йилнинг 5 ойи ичида биргина Когон туманида 3 нафар раҳбар алмаштирилган.

1938 йилнинг 3 апрелида ЎзССР ХКС ва МИҚ нинг “Ўзбекистон мактабларида ва русча бўлмаган бошқа мактабларида рус тилини мажбурий ўрганиш ҳақида” ги қарори эълон қилинди. Қарорни ижро этиш юзасидан 1938 йил апрелида Бухоро вилоятида рус тили ўқитувчиларининг ихтисослигини оширадиган бир ярим ойлик курслар очилган.

Шу жумладан, Бухоро шаҳар маориф бўлимида 120 нафар ўқувчи учун, 5-педагогика билим юртида 90 нафар ўқувчи учун, Термиз шаҳар маориф бўлимида 60 нафар ўқувчи учун, Термиз шаҳар маориф бўлимида 60 нафар ўқувчи учун ана шундай курслар ташкил этилган. Шу жумладан, 16-педагогика билим юртида 70 ўқувчи учун (Бухоро.ш.), давлат пединститутида 105 ўқувчи учун (Бухоро.ш.), ўқитувчилар институтида 70 ўқувчи учун (Бухоро.ш.), 17-педагогика билим юртида 70 ўқувчи учун (Қарши), шаҳар маориф бўлимида 35 ўқувчи учун (Қарши), шаҳар маориф бўлимида 70 ўқувчи учун (Когон.) махсус курслар ташкил этилган. Ушбу қарорни амалга ошириш ҳам осонлик билан бўлмаган. Жойлардаги шарт-шароит талабга жавоб бермаган. Жумладан, рус тили ўқитувчиларига дарслик, кўргазмалар етишмаган. Шофиркон, Бухоро ва бошқа туманларда рус тили дарслари зарурий дарсликсиз олиб борилаверган, яъни “оғзаки” тарзда дарс ўтилган. Бухоро вилоятининг Конимех, Шофиркон каби бошқа туманларда махсус бино ва керакли жизоҳларнинг йўқлиги туфайли дарслар икки сменада олиб борилган ва ўқувчилар ҳеч нарса тўшалмаган ерда (тупроқ устида) ўтириб ўқишган.

1938 йилнинг 19 мартида ЎзССР ХКС ва МИҚ ва ЎзКП (Б) ЎзССР Маориф Комиссарлигига Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Андижон ва Хоразмга 2000 нафар рус тили ўқитувчиларини тайёрловчи курсларни ташкил этиш топширилди ва педагогика билим юртини тугатган 800 талабани танлаб олиб, уларни қисқа фурсатда махсус курсларда рус тилин ўрганиш методикаси бўйича ўқитишни тавсия этди.

1940 йилнинг 17 октябрида Ўз ССР Маориф Халқ Комиссарлигининг мактаб таълимига доир буйруғи чиқади. 1939-1940 ўқув йили Ўзбекистоннинг бир қанча бошланғич ва ўрта мактаблари ўқитувчи ва тарбия иши соҳасида яхши натижаларга эришдилар.

Бухоро область Гиждувон район Ғаданий қишлоқ советидаги Ленин номли тўлиқсиз ўрта мактаб ёшидаги болаларнинг 100 фоиз ўқишга тортилишига эришган. Отсевга қарши кескин кураш олиб бориш натижасида ўқувчиларнинг ҳаммаси (475 бола) ўқиш йили охиригача ўқиган. Педагогика коллективи ўзининг самарали иши билан мактабнинг юқори ўзлаштириш (99,3 процент) беришга эришган. Мактаб участкаси кўкаламзорлаштирилган. Ўқувчилар ёш табиатшунослар тўғарақларига тортилган. Бу мактабнинг ўқитувчилари ўзларининг сиёсий ва махсус маълумотларини ошириш учун системали равишда шуғулланидилар.

Юқорида кўрсатилган мактабларнинг ўқитиш ва тарбия ишининг яхши кўрсаткичлари учун ва юқори ўзлаштириш учун курашда олиб борган катта ишларини назарга олиб, ЎзССРнинг 8 та мактаб кўрсатилган. Ушбу мактабларини пул билан мукофотлашни тўғрисида буйруқ чиқади. Шу 8 мактабдан бири Бухоро област Гиждувон район Ғаданий қишлоқ советининг Ленин номидаги тўлиқсиз ўрта мактабни-10.000 сўм билан билан пул билан мукофотланади.

1940 йиллардаги матбуотга назар ташлайдиган бўлсак, Ўзбекистондаги вилоятлар ўртасида мусобақа шартномасилари мавжуд бўлган. Шер Мўминовнинг Бухоро-Самарқанд мусобақаси деб номланган мақоласида “Яқинда Самарқанд шаҳар маориф бўлими Бухоро шаҳар маориф бўлими билан икки ўртада тузилган мусобақа шартномасининг бажарилишини текшириш учун махсус кишилар юборган эди.

Ўқитиш ва тарбия ишларининг қўйилиши билан танишиш мақсадида ўтказилган ўзаро текшириш Бухоро шаҳар мактабларида бўлган анчагина камчиликларни аниқлашга ёрдам қилди. Роза Люксембург номли ўрта мактабда ўқитиш-тарбия ишлари жуда оқсаб қолган. Мактаб директори Аронов, илмий бўлим мудирини Юсупов ўртоқлар мактабдан ташқари тарбия ишларини яхшилаш учун ҳаракат қилмаганлар. Ота-оналар ўртасида тушунтириш-оммавий иш олиб борилган эмас. Мактабда ташкил қилинган тўғарақларда машғулот жуда кам ўтади. Улгурмаган ўқувчилар билан ишлаш унитилган. Ўқитувчиларнинг кўпчилиги ишга бепарволик билан қараганлари учун болалар ўртасида

тартиб-интизом бўшашиб кетган. IV синф ўқитувчиси Паканаева дарсга мутлақо тайёрликсиз кирап экан. Бу ўқитувчи томонидан ёзилган қисқагина диктант текстида 15 хато учради.

Максим Горький номли мактабда эса ўқувчилар давомати жуда пасайиб кетган. Синф журналларида отметкаларнинг қўйилиши жуда тартибсиз. Мактабдан ташқари тарбиявий иш йўлга қўйилган эмас. Октябрь номли мактаб раҳбарлари эса ўқув ёшидагиларни тўла тортиш учун ғайрат қилмаганлар. Мактаб территориясида шу кунгача ўқишга тортилмаган 12 бола бор.

Химия ўқитувчиси Хамидов дарсни мазмунли ва қизиқарли қилиб ўтказиш учун лозим бўлган воситалардан фойдаланмайди, ўқувчилар билан бўлган дағал муомаси билан болаларни жуда бездириб юборган. Шунинг натижасида химия фанидан кўп ўқувчилар ёмон баҳо олганлар. Мана бундай камчиликлар Луначарский, Сталин номли ва “КИМ”, “Инчи май” мактабларида учрайди. Текшириш натижасида аниқланган бу камчиликлар шаҳар мактабларидаги директор ва илмий бўлиб мудирларининг йиғилишида кенг муҳокама қилинди. Самарқанд шаҳар маориф бўлими билан тузилган мусобақа шартномасини тўла бажариш учун анчагина тадбирлар белгиланди”.

Демак, Бухоро шаҳридаги айрим мактаблар текширилганда тарбия ишларини яхши йўлга қўйилмаганлиги, дарсларни мазмунли ва қизиқарли қилиб ўтказиш учун деярли ҳеч нарса қилинмаганлиги, ўқувчилар билан бўлган муносабатлардаги камчилик аниқланиб, уларни бартараф этиш йўллари кўрсатилган.

Хулоса қилиб айтганда, Бухорода совет даврида маданий-маънавий соҳада амалга оширилган ислохотлар натижасида ўқитувчи кадрларни шакллантириш, илмий муассасаларни ривожлантириш, таълим инфратузилмасини кенгайтиришда муайян муваффақиятларни қўлга киритилганлигини инкор этиб бўлмайди. Лекин коммунистик мафкуранинг энг катта камчилиги ва унинг ҳалокатига сабаб бўлган иши – маҳаллий аҳолининг миллий урф-одатлари, қадриятлари ва маросимларини миллий жиҳатдан камситувчи сиёсат олиб борганидир. Воҳада таълим тизимига ажратилган сарф-харажатлар етарли даражага эга бўлмай қолди. Мактабларда ўқитувчилар етишмовчилиги бартараф этилмади. Воҳада олий маълумотли ўқитувчиларни тайёрловчи олий ўқув юртлари очилмади. Колхоз ишларида болалар меҳнатидан кенг фойдаланилиши уларнинг таълим олишига ҳалақит берди.

АДАБИЁТЛАР:

1. *Бешир Мирзақулов. Бухоро тарих зарварақларида. (2-китоб). Дурдона. Бухоро. 2018.*
2. *Бухоро ҳақиқати. 1938 йил, 29 апрель*
3. *Бухоро пролетари. 1938 йил. 9-апрель*
4. *Коммунист журнали. 1938. 2-3 сон. 60-б.*
5. *Компартия Ўзбекистана в годы предвоенных пятилеток. Летопись событий. Ташкент. 1977.*
6. *Правда Востока. 1938. 5 июля.*
7. *Т.Рахимов. XX асрнинг 30-йилларида Ўзбекистондаги ижтимоий ва маданий ҳаёт. Бухоро, 2011.*
8. *Ф.Хўжаев. Асарлар.Тошкент. Фан.1978.2-том.*
9. *Хўжаев Ф. Танланган асарлар. Том 2. –Тошкент, 1978.*
10. *ЎЗМА, 88-жамланма, 9-рўйхат, 310-йизма жилд, 180-варақ*
11. *ЎЗМА, Р-95-жамланма, 4-рўйхат, 403-йизма жилд, 25-варақ.*
12. *Ўқитувчилар газетаси.1940. 23 октябр.33 (476).*
13. *Ўқитувчилар газетаси.1940. 18 ноябр.36 (479).*
14. *Қизил Ўзбекистон.1932, 29,30 октябрь.*
15. *Қизил Ўзбекистон газетаси. 1938, 17 апрель.*